

**ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

Стражнікова І.В. *Вивчення історико-педагогічних аспектів фізичного виховання у Західному регіоні України XX – початку XXI століття.*

У статті розкривається вивчення наукового доробку сучасних науковців з проблеми фізичного виховання Західного регіону України у розрізі й на перетині різних наукових галузей. Доведено, що передумови його розвитку визначаються сукупністю широкого кола чинників; науковці розглядають розвиток фізичного виховання як загальнодержавну проблему; розкрито арсенал методів і форм з позицій масовості фізкультурно-спортивного руху та його ролі у розвитку професійного спорту та масового оздоровленні молоді. Проаналізовано авторські узагальнення ідей і поглядів тодішніх педагогів на питання виховання здорового способу життя в учнівської молоді.

Ключові слова: фізичне виховання, Західний регіон України, наукові студії.

Стражнікова І.В. *Изучение историко-педагогических аспектов физического воспитания в Западном регионе Украины XX - начала XXI века.*

В статье раскрывается изучение научной работы современных ученых по проблеме физического воспитания Западного региона Украины в разрезе и на пересечении разных научных отраслей. Доказано, что предпосылки его развития определяются совокупностью широкого круга факторов; ученые рассматривают развитие физического воспитания как общегосударственную проблему; раскрыт арсенал методов и форм с позиций массовости физкультурно-спортивного движения и его роли в развитии профессионального спорта и массового оздоровления молодежи. Проанализированы авторские обобщения идей и взглядов тогдашних педагогов на вопрос воспитания здорового образа жизни у ученической молодежи.

Ключевые слова: физическое воспитание, Западный регион Украины, научные студии.

Strazhnikova I.V. *The studying of historical-pedagogical aspects of physical education is in the Western region of Ukraine XX - beginning of XXI of century.*

The studying of scientific work of the modern research workers on issue of physical education of the Western region of Ukraine in a cut and on crossing of the different scientific industries opens up in the article. It is well-proven that pre-conditions of its development are determined by the aggregate of wide circle of factors; research workers examine development of physical education as national problem; the arsenal of methods and forms is exposed from positions of mass character of athletic-sporting motion and its role at development of professional sport and mass making

healthy of young people. Authorial generalizations of ideas are analysed looks of that time teachers to the question of education of the healthy way of life for student's young people.

Keywords: physical education, Western region of Ukraine, scientific studios.

Тематика і дослідний процес більшості історико-педагогічних студій визначаються і будуються на основі змістових і ціннісних критеріїв градації системи виховання, котрі дозволяють відокремлювати розумове, моральне (релігійне), громадянське, трудове, естетичне, фізичне, правове, екологічне та інші напрями. Попри різні варіації й інші умовності такий підхід переважав у радянській та залишається домінуючим у сучасній вітчизняній педагогіці (В.Бабанський, І.Бех, М.Болдирєв, О.Кононко, В.Петровський, М.Сметанський, Г.Щукіна та ін.). Вказані напрями виховання становлять окремі складні підсистеми із власними науковим інструментарієм та змістовим наповненням, які своєю чергою дають важливий ключ для аналізу присвяченої їм наукової літератури.

Вивчення наукового доробку з проблеми, зокрема фізичного виховання ускладнює низка як об'єктивно-суспільних, так і суб'єктивно-теоретичних чинників. Наукового осмислення цього феномену розпочалося у середині ХІХ ст., а в сучасній історико-педагогічній літературі фігурують десятки його визначень [20], які акцентують на оптимізації фізичного розвитку людини, на його ролі у задоволенні певних потреб громадян та на єдності з іншими складовими всебічного розвитку особисті тощо. Таке розмаїття підходів відповідним чином позначається на характері й спрямованості регіонального виміру історико-педагогічних досліджень про розвиток тіловиховання. Додаткові труднощі пов'язані з науковим інструментарієм, котрий, з одного боку, відповідає сучасним поняттям «фізична культура», «фізичне виховання», «фізкультурно-спортивна робота» тощо, а, з іншого - зобов'язує зважати на термінологічні традиції, що побутували у науково-методичній літературі на західноукраїнських теренах за певних періодів.

Фізичне виховання вивчається у розрізі й на перетині різних наукових галузей: теорії та історії педагогіки, соціальної педагогіки, етнопедагогіки, теорії фізичного виховання і спорту, медицини (фізіологія, гігієна, реабілітація та ін.), історії, культурології тощо, які зі своїх позицій визначають його зміст, мету й інші параметри. Ця обставина також ускладнює аналіз наукового доробку з даної проблеми, який, до того ж, нерівномірно представляє розвиток фізичного виховання в окремих регіонах. Значну увагу науковці приділили його розвою на Буковині [1; 8; 24 та ін.], в Галичині [2; 3; 21; 22], в загальноосвітніх школах Західної України [4; 7; 16], а відносно Волині й Закарпаття ця тема розроблена гірше.

З позицій історико-педагогічної науки першочерговий інтерес становлять дослідження про систему фізичного виховання молоді, зокрема в народних школах Буковини у 1869-1918 рр. (Н.Гнесь [8], О.Цибанюк [24]) та в загальноосвітніх закладах Галичини у другій половині XIX - на початку XX ст. (Я.Боднар [2]; Р.Гах [7]) і Західної України за міжвоєнного періоду (В.Мужичок [16]). Представлений в них аналіз творчого доробку західноукраїнських педагогів з теорії і практики фізичного виховання молоді розширює і поглиблює спеціальна робота Е.Дорошенка [10], яка розглядає це питання у загальноукраїнському масштабі стосовно періоду другої половини XIX - першої половини XX ст.

У своїй сукупності цей доробок окреслює головні підходи і загальну модель дослідження фізичного виховання учнівської молоді. Передумови його розвитку визначаються сукупністю широкого кола чинників: природно-кліматичні умови; вплив європейської педагогічної думки і практики тілесного загартування; зростання національної самосвідомості; процеси модернізації усіх сфер суспільного життя тощо. Науковці відстежують зміни, що відбулися наприкінці XIX - на початку XX ст. серед педагогів і громадськості у розуміння фізичної культури, яка вже не зводилася до набору фізичних вправ, а включала санітарно-гігієнічне забезпечення та комплекс заходів з підтримки фізичної активності людини. Фізичне виховання дітей стало розглядатися як важливий компонент становлення особистості, який не лише підтримує її життєдіяльність, а й зміцнює

духовно, запобігає нервовому і розумовому перевантаженню. На такому тлі точилися дискусії щодо змісту, методів, форм його проведення.

Розвиток фізичного виховання на західноукраїнських землях у другій половині XIX - 30-х рр. XX ст. науковці розглядають як загальнодержавну проблему, котру регулювали спеціальні урядові й адміністративні органи та регламентували нормативні акти, що визначали зміст, методи, форми, засоби його здійснення у шкільних закладах різних типів. З таких позицій відзначимо роботу О.Цибанюк [24], яка, вивчаючи проблему управління системою фізичного виховання школярів на Буковині, розробила її структурну модель, розкрила функціонування її органів та кадрове і технічне забезпечення тощо. У праці В.Мужичка [16] здійснено порівняльний аналіз законодавчої бази фізкультурно-спортивної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл Буковини, Галичини та Закарпаття, показана їхня специфіка, яка за міжвоєнного періоду зумовлювалася перебуванням у різних державно-політичних системах. З таких позицій науковці характеризують її програмове й методичне забезпечення, зіставляють альтернативні державним проекти і розробки українських педагогів, що містили національні компоненти фізичного виховання учнів.

Науковці досить ґрунтовно розкрили програмове забезпечення, зміст і структуру уроків, спеціальних занять та позаурочних й позакласних форм фізичного виховання у початкових і середніх школах окремих регіонів. Пов'язані з цим процеси і явища показуються через призму творчого пошуку оптимальних підходів і шляхів їхнього оновлення, модернізації, що ускладнювалося через запровадження нових видів спорту - баскетболу, волейболу, боксу, боротьби, легкої атлетики, плавання тощо.

У наступній групі праць (а частково й у вищеназваній) розвиток фізичної культури розглядається через призму соціальної педагогіки, котра фізичне виховання передусім трактує з позицій оздоровлення дітей, що перебувають під опікою соціально-педагогічних інституцій. Тож спеціальні репрезентативні дослідження О.Вацеби [3], Б.Трофим'яка [21; 22], інших науковців висвітлюють розвиток фізичної культури через призму організаційно-ідеологічного

становлення західноукраїнського спортивного руху наприкінці ХІХ - 30-х рр. ХХ ст., до якого зараховують численні як спеціалізовані тіловиховні товариства і клуби з різних видів спорту, так молодіжні об'єднання, що переслідували широке коло виховних завдань. Вони забезпечили перехід від стихійних до організованих форм фізичного виховання та стали основою позашкільної роботи з молоддю. Розкриваючи арсенал методів і форм їх діяльності, науковці з різних позицій доводять масовість фізкультурно-спортивного руху та його роль у розвитку професійного спорту та масовому оздоровленні молоді.

Через більшість досліджень з проблеми фізичного виховання молоді наскрізно проходить народознавчий компонент, що проявляється у з'ясуванні науковцями ролі сім'ї, народних ігор, природних й інших засобів у загартуванні та оздоровленні молоді. Цікавими і продуктивними видаються спеціальні такого роду студії як, до прикладу, робота Г.Воробей [6] про народні ігри та забави у фізичному загартуванні молодших школярів Прикарпаття. Виходячи з етнографічних, психофізичних та інших критеріїв, дослідниця розробила їхню класифікацію, розкрила феномен «гарту», як результат тілесно-духовних випробувань людини та на цій основі запропонувала власні модель і програму впровадження народних ігор і забав у сучасну систему початкової освіти.

Зважаючи стан і перспективи удосконалення фізичного виховання на початку ХХІ ст. логічним і доцільним виглядає підготовка експериментальних досліджень з урахуванням регіонального компоненту освіти. В якості прикладу, відзначимо роботу М.Молнар [15] про формування його програмно-методичного забезпечення у молодшій школі Закарпатської області. Воно органічно поєднує як загальнодержавні засади, так й етносоціальні, природно-кліматичні та інші особливості регіону, що визначають зміст і спрямованість комплексної стратегії формування здорового, фізично активного та морально й ідейно загартованого зростаючого покоління.

Узагальнюючі історико-педагогічні роботи, як і праці з теорії і методики фізичного виховання школярів [4; 21 та ін] відображають спільні та особливі риси його розвитку у західному та східному регіонах України. Підстави для

зіставлення підходів до його вивчення дають і праці про розвиток фізичного виховання молоді в Україні за міжвоєнного періоду [3; 10; 11; 18 та ін.]. Попри різні суспільно-політичні умови та масштаби фізкультурно-спортивного руху, науковці в обох випадках зосереджують увагу на притаманних йому процесах і явищах: його «мілітаризація» і державна зарегламентованість; прогалини у підготовці педагогічних кадрів; виключна роль громадського чинника у розвитку масової фізкультури; її ідейна спрямованість, яка в одному випадку проявлялася у формуванні національних, а в другому - радянських ідеалів, тощо. Зіставлення результатів цих досліджень спонукає до висновку, що фізичне виховання у західному регіоні виглядало змістовнішим, розмаїтішим, позаяк розвивався за різних державно-політичних режимів під впливом західноєвропейського, внутрішнього міжетнічного й етноукраїнського чинників.

Отже, у вивченні історико-педагогічних аспектів фізичного виховання у західному регіоні України виразно домінують підходи, згідно з якими воно розглядається як спеціально організований процес розвитку фізичних і морально-вольових якостей людини та оволодіння нею систематизованими знаннями, фізичними вправами і способами їх самостійного використання упродовж життя. В літературі переважає підхід до визначення мети фізичного виховання як задоволення потреби окремих державних систем чи етноспільнот у формування всебічно розвиненої особистості, готової до продуктивної праці та захисту своєї Батьківщини. Поряд із тілесним удосконаленням зміст фізичного виховання тісно пов'язувався із завданнями національного поступу. Дослідження засвідчують мінливість формальної сторони фізичної культури, що проявлялося у динамічній зміні систем рухів; видів фізичної підготовки, спорту і змагань; еволюції типів занять з фізичного виховання тощо.

Важливою складовою розвитку теорії і практики зарубіжної і вітчизняної фізичної культури та фізичного виховання вважається формування здорового способу життя та культури здоров'я особистості. На межі ХХ - ХХІ ст. здоров'язберігаюча культура виокремилася у самостійну галузь знань. Її психолого-педагогічний, як і філософсько-соціологічний та медико-біологічний

напрямами досліджуються через призму таких поширених понять, як «освіта здоров'я», «валеологічна освіта», «педагогіка здоров'я» та ін. Будучи тісно пов'язаними з іншими науковими напрямами, ці дефініції претендують на право номінувати окремі галузі педагогічної науки, покликані вивчати стан і розвиток теорії і практики навчання та виховання у здоров'ї на різних етапах людської життєдіяльності. Теоретико-методологічне обґрунтування даної проблеми сучасними ученими [5; 9; 14; 19 та ін.] має важливе значення для аналізу присвяченої їй історико-педагогічної літератури.

Насамперед відзначимо докторську дисертацію і монографію М.Лук'янченка [14]. В контексті широкої історичної ретроспективи становлення і розвитку педагогіки здоров'я в Україні, автор розкриває її головні здобутки на західноукраїнських землях, що пов'язані з розробкою національної системи виховання у тому числі й фізичного (І.Боберський, О.Тисовський) та діяльністю молодіжних товариств «Пласт», «Сокіл», «Луг», «Січ». Цікавим є визначення «національно-демократичної» виховної ідеології педагогіки здоров'я міжвоєнного періоду, яка полягала у пошуку нових форм навчання і виховання, здатних забезпечити формування ставлення до здоров'я, як пріоритетної цінності. За змістовим наповненням вона протиставляється радянській моделі здоров'я, яка нівелювала особистісні цінності на догоду ефемерним «прагненням трудящих мас».

До розробки даної теми О.Волошин [5] підходить з позиції розвитку валеологічної освіти на західноукраїнських землях у 20-30-х рр. ХХ ст., ще раз підтвердивши, що у зазначений період її зміст майже ототожнювався з удосконаленням фізичного виховання. Оригінальними виглядають авторські узагальнення ідей і поглядів тодішніх педагогів на питання виховання здорового способу життя в учнівській молоді, а загалом дослідниця у традиційному ключі з'ясовує зміст, методи, форми валеологічної освіти, акцентуючи на таких її напрямах, як антиалкогольний рух, діяльність молодіжних організацій і дошкільних літніх закладів, масове просвітництво тощо. Між тим, ці питання вже достатньо висвітлювалися науковцями, зокрема досить ґрунтовно досліджено

західноукраїнський антиалкогольний рух [17 та ін.], що становить цінний досвід мобілізації громадсько-педагогічних ініціатив на боротьбу за збереження здоров'я нації.

За останнє десятиліття активізувалося вивчення етнопедагогічного аспекту формування здорового способу життя учнівської молоді України, зокрема і її західного регіону наприкінці XIX - 30-х рр. XX ст. Це знайшло прояв у дисертаційних і монографічних роботах [12; 13; 19] та численних статейних публікаціях. Науковці зосередилися на з'ясуванні змісту виховання здорового способу у навчальній, позакласній і позашкільній роботі, що гармонійно поєднувала наукові знання та різні складники традиційно-звичаєвої культури українців - починаючи від піклування про чистоту і загартовування тіла й завершуючи традиціями рухової активності, засудження шкідливих звичок, раціонального харчування, додержання санітарно-гігієнічних норм тощо. Невід'ємними складовими таких студій є аналіз народознавчо-валеологічного компоненту у навчальній літературі, а також в діяльності національних громадських організацій.

Таким чином, фізичне виховання вивчалось у розрізі окремих наукових галузей: теорії та історії педагогіки, етнопедагогіки, теорії фізичного виховання і спорту тощо. Науковці приділили найбільшу увагу його історичному розвитку на Буковині, в Галичині й у загальноосвітніх школах Західної України. Воно осмислювалося у різних тематичних ракурсах: через призму системи управління школою, з позицій соціальної педагогіки та народознавства тощо. Зі зміною наукової парадигми вивчення історії, теорії і практики виховання в сучасній педагогічній науці й, вихідним, базовим у розумінні процесу формування особистості стає концепт національного виховання. В його утвердженні пріоритетне значення має осмислення досвіду минулого.

Література

1. Андрійчук А. Історія фізичної культури і спорту на Буковині в австрійський період (1774-1914 рр.) / А. Андрійчук // Час. - 1994. - № 43. - С.6; №44. - С.6.

- 2.Боднар Я.Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця ХІХ - початку ХХ століття (до 1939 р.): Автореф. дис... к. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / Я. Боднар. - Львів, 2002. - 18 с.
- 3.Вацеба О. Науково-методична думка в галузі фізичного виховання і спорту в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.) / О.Вацеба // Український спорт: показник книжкових видань з фізичного виховання і спорту в Україні (1922-1941) / Наук. ред. Б.Якимович. - Львів: Вид. центр. ЛНУ ім. І.Франка, 2002. - С. 3-24.
- 4.Винничук О. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури: навч. посіб. для вищ. пед. навч. закладів / О.Винничук. - Тернопіль: Асторн, 2001. - 402 с.
- 5.Волошин О.Р. Розвиток валеологічної освіти на західноукраїнських землях (1918-1939 рр.): Автореф. дис... е. п. н.: 13.00.01 / О.Р.Волошин. - Дрогобич, 2012. - 20 с.
- 6.Воробей Г. В. Народні ігри та забави у фізичному загартуванні молодших школярів різних етнографічних груп Прикарпатського краю: Автореф. дис... к. п. н.:13.00.01 / Г.В. Воробей. - К., 1997. - 20 с.
- 7.Гах Р.В. Система фізичного виховання молоді в українських і польських загальноосвітніх школах (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.): Автореф. дис... к. п. н.: 13.00.01 / Р.В.Гах. - Тернопіль, 2012. - 20 с.
- 8.Гнесь Н.О. Становлення і розвиток фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини (1869-1918 рр.): дис...к. п. н.: 13.00.01 / Н.О. Гнесь. - Івано-Франківськ, 2007. - 264 с.
- 9.Горащук В.П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: Автореф. дис... д. п. н.: 13.00.01 / В.П.Горащук. - Харків, 2004. - 40 с.
- 10.Дорошенко Е.Ю. Теорія і практика фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини ХІХ - початку ХХ століття: Автореф. дис... к. п. н.: 13.00.01 / Е.Ю.Дорошенко. - Луганськ, 2001. - 20 с.
- 11.Компанієць Ю.А. Історико-педагогічний аспект розвитку системи фізичного виховання / Ю.А.Компанієць // Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т.Шевченка: Педагогічні науки. - 2006. - № 19. - Ч. II. - С. 130-140.
- 12.Левків В.І. Використання засобів української народної фізичної культури у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку: Автореф. дис... к. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / В.І. Левків. - Луцьк, 1998. - 17 с.
- 13.Литвин-Кіндратюк С. Народознавство та організація здорового способу життя школярів: монографія / С.Литвин-Кіндратюк, Б.Кіндратюк. - Івано-Франківськ: Плай, 1997. - 279 с.
- 14.Лук'янченко М.І. Теоретико-методологічні засади розвитку педагогіки здоров'я в Україні: Автореф. дис... д. п. н.: 13.00.01 / М.І.Лук'янченко. - Луганськ, 2012. - 40 с.

15. Молнар М. В. Формування програмно-методичного забезпечення фізичного виховання у молодшій школі з урахуванням регіонального компоненту освіти (на прикладі Закарпатської області): дис...к. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / М. В. Молнар. – Львів, 2000. – 175 с.
16. Мужичок В.О. Педагогічні засади організації фізкультурно-спортивної роботи в загальноосвітніх школах Західної України (1919-1939 рр.): Автореф. дис...к. п. н.: 13.00.01 / В.О.Мужичок. - Тернопіль, 2011. - 20 с.
17. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ - 30-х роках ХХ ст. / Б.Савчук. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
18. Півень О.П. Розвиток фізичного виховання молоді в Україні (1917-1930 рр.): Автореф. дис...к. п. н.: 13.00.01 / О.П.Півень. - Харків, 2004. - 20 с.
19. Сливка Л.В. Народні традиції у вихованні здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України (1919-1939 рр.): Автореф. дис...к. п. н.: 13.00.01/ Л.В.Сливка. - Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
20. Сущенко Л.П. Фізичне виховання / Л.П.Сущенко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / Гол. ред. В.Г.Кремінь. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - С. 957.
21. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. - перша пол. ХХ ст.) / Б. Трофим'як. - Тернопіль: Економічна думка, 2001. - 694 с.
22. Трофим'як Б.Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років ХІХ ст. до 1939 р.) / Б.Є. Трофим'як. - К., 1997. - 419 с.
23. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. - У 2-х частинах. - Ч. 1. - Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2004. - 272 с.; Ч. 2. - Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2006. - 248 с.
24. Цибанюк О. Управління системою фізичного виховання школярів на Буковині (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): Автореф. дис...к. п. н.: 13.00.01 / О.Цибанюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.